

STELTLOPERS IN HET FRIESE BINNENLAND, NAJAAR 2003

Michiel Versluys & Meinte Engelmoer

Soms moet je het 'moment' gewoon pakken! Dan zijn alle beperkingen niet belangrijk meer, omdat zich een gouden kans voordoet. Dat was het geval in de winter van 2003/04. Die winter werd er van alles gewenst op steltlopergebied. Het enige dat we moesten doen, was alles goed op elkaar afstemmen. Daarmee konden we in één winterseizoen een goed beeld van de stand van zaken in Fryslân voor binnenlandse steltlopers krijgen! In dit artikel richten we ons uitsluitend op de provinciebrede steltloperstellingen van oktober en november 2003, toen vele tientallen vrijwilligers de Friese binnenwegen onveilig maakten. Goudplevier en Kievit bleken de belangrijkste soorten, maar ook Wulp en Kemphaan werden geteld. Dit artikel geeft alvast een overzicht van aantallen en verspreiding op het Friese vasteland; we komen er nog uitgebreider op terug in een verslag. Ondertussen is duidelijk dat in oktober 2008 vermoedelijk weer internationaal tellingen zullen plaatsvinden. Dus tellers: reserveer alvast voor goudplevierentellingen in oktober en november 2008!

Inleiding

Van binnenlandse steltlopers is het moeilijk om goede aantalschattingen te krijgen, omdat ze zowel in als buiten het broedseizoen zeer verspreid voorkomen. 'Zoute' steltlopers hebben de prettige eigenschap, dat ze bij hoog water worden samengedreven op hoogwatervluchtplaatsen (hvp's). En daar zijn ze goed te tellen. Binnenlandse ('zoete') steltlopers kennen niet zulke hvp's. Gelukkig zijn sommige soorten, zoals de Kemphaan, vooral overdag actief en maken ze 's avonds gebruik van gezamenlijke slaapplekken. Dan zijn ze daar te tellen. Maar Goudplevieren en Kieviten doen ook dát niet of nauwelijks.

In de zomer van 2003 nam de Deense Birdlife-partner het initiatief tot het organiseren van een West- en Noordwest-Europese goudplevierentelling in oktober 2003. In Nederland was de coördinatie in handen van SOVON Vogelonderzoek Nederland en de Nederlandse Steltloperwerkgroep (NSWG). Omdat in Nederland veelal in november de grootste aantallen Goudplevieren pleisteren, is in ons land ook in die maand geteld. Tijdens deze goudplevierentellingen werden ook andere binnenlandse steltlopers meegeteld. Bovendien kwam deze opzet overeen met eerdere landelijke tellingen in de jaren '70 en '90.

In Fryslân kon de provinciale Natuurmonitoring menskracht vrij maken om de tellingen te organiseren en de lege plekken op te vullen. Het telwerk op de

Goudplevieren op grasland

foto: Wolter van Dijk

Waddeneilanden werd gecoördineerd door Romke Kleefstra (SOVON). Voor beide tellingen werden vrijwilligers benaderd die meedoen aan de reguliere, maandelijkse watervogeltellingen van SOVON of die vroeger meededen aan goudplevierentellingen.

Alle binnenlandse telgebieden werden rond 18 oktober geteld. Het waddengebied werd vanwege de getijcyclus een week eerder gedaan. In november is heel Fryslân rond de 15^e van die maand geteld. De gebruikelijke indeling in SOVON-telgebieden werd gehanteerd. In

korte tijd is door veel tellers een grote inspanning verricht. Toch zijn enkele gebieden ongeteld gebleven. Voor die gebieden zijn de aantallen steltlopers bijgeschat op grond van de landschappelijke kenmerken per telgebied.

Friese tellingen in het verleden

De eerste provinciedekkende tellingen van binnenlandse steltlopers werden eind jaren '70 georganiseerd. Meestal ging het om goudplevierentellingen die in landelijk of internationaal verband werden gehouden en waarbij andere steltlo-

Tabel 1. Het weer te Stiens op teldagen in het najaar van 2003. Per dag zijn vermeld de uiterste windrichtingen (ru = ruimend, kr = krimpnd), de gemiddelde windsnelheid in de dagperiode (in Bft), de maximumtemperatuur in graden Celsius, de neerslag, de bewolking uitgedrukt in achtsten (0/8 = onbewolkt, 8/8 = geheel bewolkt) en het zicht (mist = <1 km zicht; nevel = 1-5 km zicht; heig = 5-10 km zicht; goed zicht = >10 km).

datum	wind	°C max	neerslag	bewolking	zicht
11 oktober	NW-W 3-4	15	droog	6/8	goed
17 oktober	O-ONO 3-4	11	droog	1/8	's ochtends nevelig, overigens goed zicht
18 oktober	O-NO 3	11	droog	0/8	's ochtends nevelig, overigens heig
19 oktober	variabel 1-2	11	droog	6/8	heig tot nevelig
20 oktober	O-NO 3-4	9	enkele regenbuitjes	6/8	goed
14 november	Z-ZO 4	9	droog	8/8	heig
15 november	ZW 4-5	10	's ochtends regen	7/8	buiten regen goed zicht
16 november	Z ru WZW 2-3	8	's middags en 's avonds lichte regen	8/8	's ochtends mist, overigens vrij goed zicht
17 november	W kr ZW 4	10	's middags lichte (mot)regen	6/8	goed

persoorten werden meegeteld. Die tellingen vonden plaats in november 1976, 1978 en 1979 (Van Eerden *et al.* 1979, Schuckard & Timmerman 1979, Evertz & Timmerman 1980). Daarna werd geteld in november 1988, 1989 en 1993, maar die tellingen waren in Fryslân onvolledig (Gerritsen 1994, De Waard 1994). In oktober en november 1996 werden weer internationale goudplevierentellingen gehouden en is ook Fryslân geteld (Van der Winden *et al.* 1997).

Het weer in 2003

Hier worden de weersomstandigheden geschetst voorafgaand aan en in de twee telperiodes. De gegevens zijn afkomstig van het weerstation van F. IJnsen te Stiens. Deze locatie is representatief voor een groot deel van het Friese vasteland. De gemeten waarden in Stiens worden vergeleken met de normaalwaarden van die plaats uit de periode 1971-2000.

De periode van juni tot en met augustus was warmer en vooral droger dan normaal (110 mm neerslag tegen normaal 203). Ook de maanden september, oktober en november waren droger dan normaal (185 mm tegen normaal 252 mm). In november viel de meeste neerslag in

de tweede helft van de maand, dus ná de tellingen. Alleen op 12 november - vlak voor de tellingen - was sprake van lichte nachtvorst.

In tabel 1 staan de weersomstandigheden voor de dagen dat er tellers in het veld waren. In oktober waren de omstandigheden gunstig. Tijdens de novembertelling zijn diverse - van de ruim 30 zaterdagtellers - iets later op de dag gestart vanwege regenval, waardoor ze alsnog onder redelijke omstandigheden hun gebied bezochten. Ongeveer vijftien personen werkten hun telling af op zondag de 16^e en maandag de 17^e; onder iets betere omstandigheden dan zaterdag de 15^e.

Resultaten

Goudplevier In oktober werden 62.500 Goudplevieren waargenomen (figuur 1, tabel 2). Ze pleisterden vooral westelijk van de lijn Lemmer - Heerenveen - Drachten - Lauwersmeer. De verspreiding oogt tamelijk wijd en zonder concentraties. Ruim 12.000 individuen werden gevonden in open gebieden ten noorden van de lijn Harlingen - Leeuwarden - Lauwersmeer. Vooral aan weerszijden van de Dokkumer Ee zaten veel vogels in de open graslanden. In de streek tussen Leeuwarden, Harlingen en de

Waddendijk wijzen de gegevens op een aanwezigheid van zo'n 3.700 individuen. Langs de Waddenzee werden ruim 9.000 Goudplevieren aangetroffen op de binnendijkse cultuurgronden, de buitendijkse zomerpolders en de kwelders. Zo'n 10.700 exemplaren waren verspreid aanwezig op de kleigraslanden tussen Harlingen - Leeuwarden - Sneek en Bolsward. In het Lage Midden - waar vooral veengronden liggen met een kleidek - waren minimaal 20.000 Goudplevieren aanwezig, met flinke groepen op de zuidoever van het Slotermeer en bij de Sondeler Leien. Meer noordwaarts, bij het Sneekermear, De Deelen en de Alde Feanen is de soort nauwelijks gezien. De hoger gelegen zandgronden zijn voor Goudplevieren niet van belang. In de Friese Wouden ontbreekt de soort vrijwel, en in het zuidoosten beperkt het voorkomen zich tot de beekdalen van de Tjonger en de Linde.

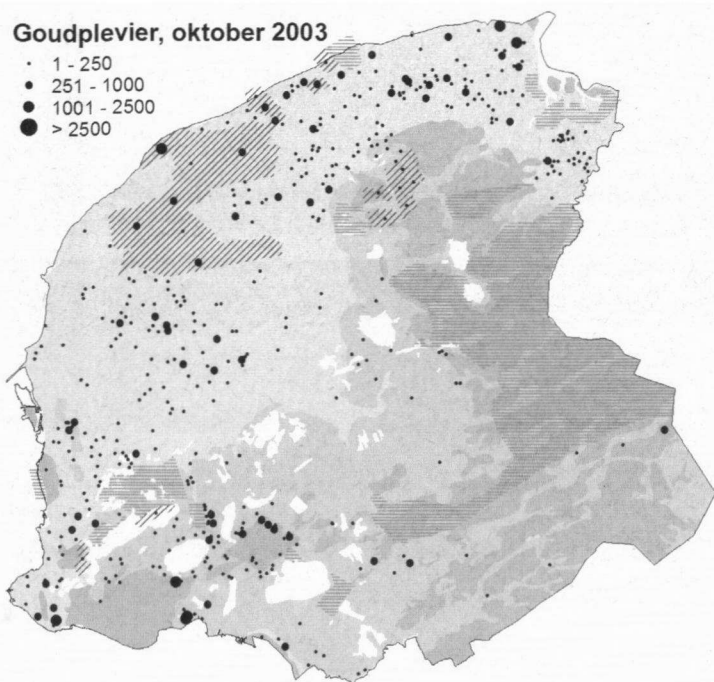
In november zijn 97.975 Goudplevieren aangetroffen. Deze zaten vrijwel allemaal ten westen van de lijn Lemmer - Joure - Leeuwarden - Dokkum - Lauwersmeer. Het kaartje toont veel plekken zonder waarnemingen, maar ook enkele flinke concentraties. Langs de noordkust springen de 21.000 exemplaren in het

Tabel 2. Binnenlandse steltlopers op het Friese vasteland tijdens provinciale dagtellingen (n.g. = 'niet geteld').

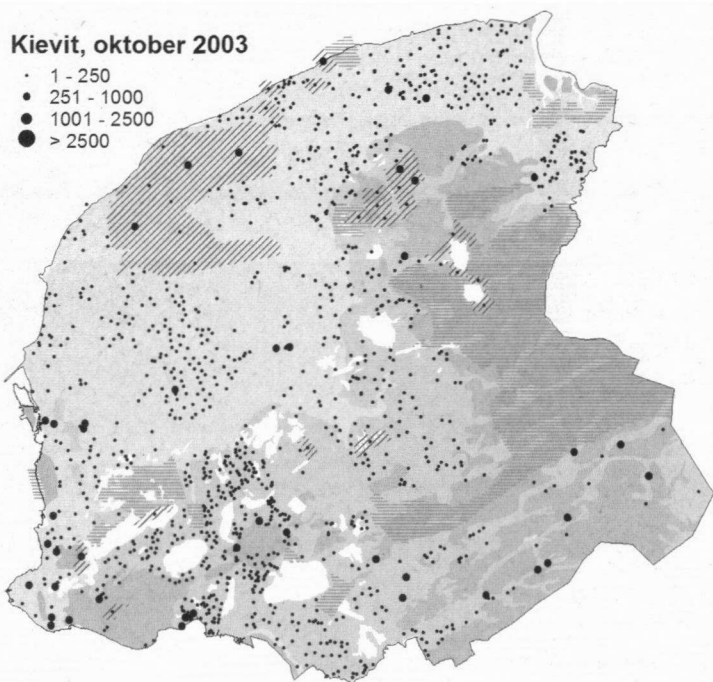
datum	Goudplevier	Kievit	Kemphaan	Wulp	bron
9 - 24 november 1976	121.595	n.g.	n.g.	n.g.	Van Eerden <i>et al.</i> 1979
25 - 26 november 1978	119.550	>300.000	1.220	14.120	Schuckard & Timmerman 1979
24 - 25 november 1979	100.215	n.g.	905	12.636	Evertz & Timmerman 1980
12 - 13 oktober 1996	54.400	230.400	821	4.186*	SOVON, NSWG, Provinsje Fryslân
16 - 17 november 1996	62.282	140.909	171	15.351*	SOVON, NSWG, Provinsje Fryslân
11 - 18 oktober 2003	62.500	85.310	730	3.615	dit artikel
14 - 17 november 2003	97.975	99.930	217	13.140	dit artikel

Goudplevier, oktober 2003

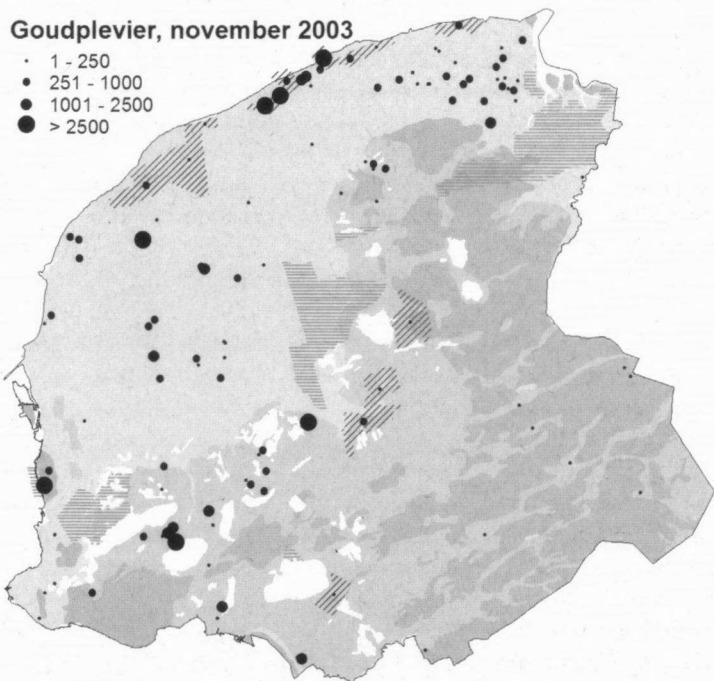
- 1 - 250
- 251 - 1000
- 1001 - 2500
- > 2500

Kievit, oktober 2003

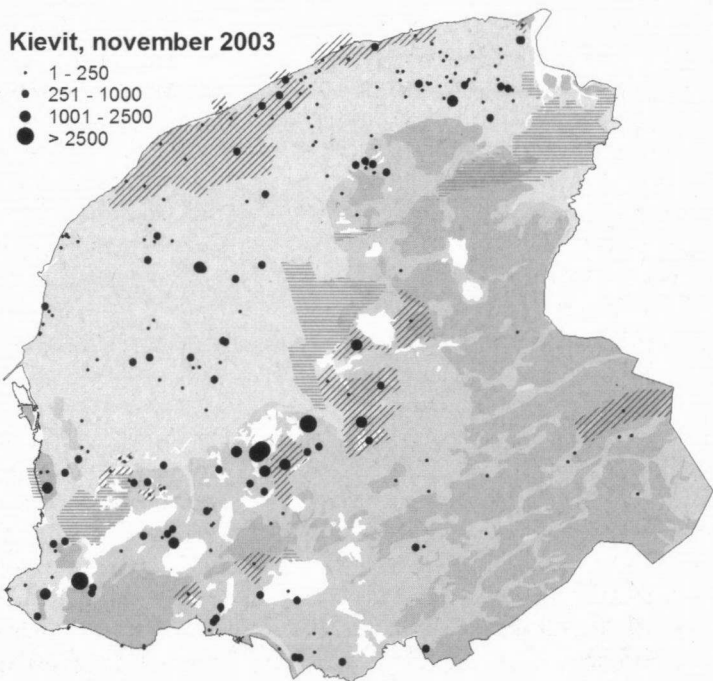
- 1 - 250
- 251 - 1000
- 1001 - 2500
- > 2500

Goudplevier, november 2003

- 1 - 250
- 251 - 1000
- 1001 - 2500
- > 2500

Kievit, november 2003

- 1 - 250
- 251 - 1000
- 1001 - 2500
- > 2500

Figuur 1. Verspreiding van de Goudplevier op het Friese vasteland in oktober en november 2003. Gebieden met een horizontale arcering zijn niet geteld. In schuin-gearceerde gebieden is het totale aantal individuen in het telgebied weergegeven. Lichtgrijze tint is kleigrond, middelgrijs is (klei-op-)veengrond en donkergrijs is zandgrond.

Figuur 2. Verspreiding van de Kievit op het Friese vasteland in oktober en november 2003. Gebieden met een horizontale arcering zijn niet geteld. In schuin-gearceerde gebieden is het totale aantal individuen in het telgebied weergegeven. Lichtgrijze tint is kleigrond, middelgrijs is (klei-op-)veengrond en donkergrijs is zandgrond.

oog. Het Noorderleeg was hier de toplocatie met 10.680 exemplaren. Een omvangrijk voorkomen is zichtbaar op de graslanden ten westen van het Lauwersmeergebied. Op de gras- en bouwlanden ten noorden en ten westen van Leeuwarden zat een totaal van ongeveer 14.000 Goudplevieren; waaronder een

groep van ruim 11.000 bij Franeker. Op de kleigraslanden tussen Harlingen, Leeuwarden, Sneek en Workum zijn grote gebieden te zien zonder Goudplevieren. In totaal verbleven hier ruim 8.900 individuen; de meeste in de tamelijk open streek tussen Wommels, Winsum en Mantgum. De Warkumerwaard levert

een flinke bijdrage met 14.700 exemplaren. In het merengebied springt de aanwezigheid van enkele flinke groepen in het oog met een totaal van 7.450 exemplaren. Op de veenontginningsgronden van Drachten, via Heerenveen tot Lemsier zijn weinig Goudplevieren aangetroffen en ook het besloten landschap op

de hogere zandgronden levert bij deze telling nauwelijks iets op.

Evenals in andere jaren bleken ook in 2003 de aantallen na de telling in oktober te zijn gestegen (Koffijberg et al. 2003, Van Roomen et al. 2004). Ook zijn er verschillen in de verspreiding (figuur 1). Zo telden we in oktober zeer verspreid overal kleine groepen, terwijl het grotere aantal een maand later geconcentreerd was in enige grote groepen.

Het totale aantal op het vasteland in november 2003 is ongeveer 20% kleiner dan in november 1976 en 1978. Het verspreidingsbeeld uit november 2003 verschilt met de patronen uit november 1978 en 1979:

- in november 2003 was het voorkomen méér geconcentreerd in groepen
- in Noard-Fryslân Bûtendyks verbleven in 2003 grotere aantallen dan voorheen (in 1978 en 1979 respectievelijk 300 en 12.000 exemplaren)
- tussen Harlingen - Leeuwarden en de Waddendijk zaten in 2003 minder Goudplevieren (in 1978 en 1979 respectievelijk 17.000 en 21.000)
- tussen Harlingen - Leeuwarden - Sneek en Bolsward zaten in 2003 minder Goudplevieren dan in 1978 (ruim 30.000)
- tussen Leeuwarden en Dokkum zaten in 2003 minder Goudplevieren (in 1978 en 1979 vele duizenden)

Kievit De oktobertelling resulteert in een totaal van 85.310 Kieviten (figuur 2, tabel 2). Het voorkomen is zeer verspreid. Op de zeeklei ten noorden en noordoosten van Leeuwarden zaten minstens 10.000 Kieviten. Tussen Leeuwarden, Harlingen en de Waddendijk - met een mozaïek van gras- en bouwland - verbleven ongeveer 3.000 exemplaren; veel minder dus dan noordoostelijk van de hoofdstad. Ruim 10.000 Kieviten verbleven op de kleigraslanden tussen Harlingen - Leeuwarden - Sneek en Workum, en rond de meren van het Lage Midden zaten vele duizenden individuen. De veenontginningsgronden van Heerenveen richting Tjeukemeer en de benedenloop van de Tjonger waren goed voor enkele duizenden individuen. Ook in het midden van de provincie waren Kieviten aanwezig: onder andere rond De Deelen, in de veenpolders ten wes-

Kievit

foto: Albert Wester

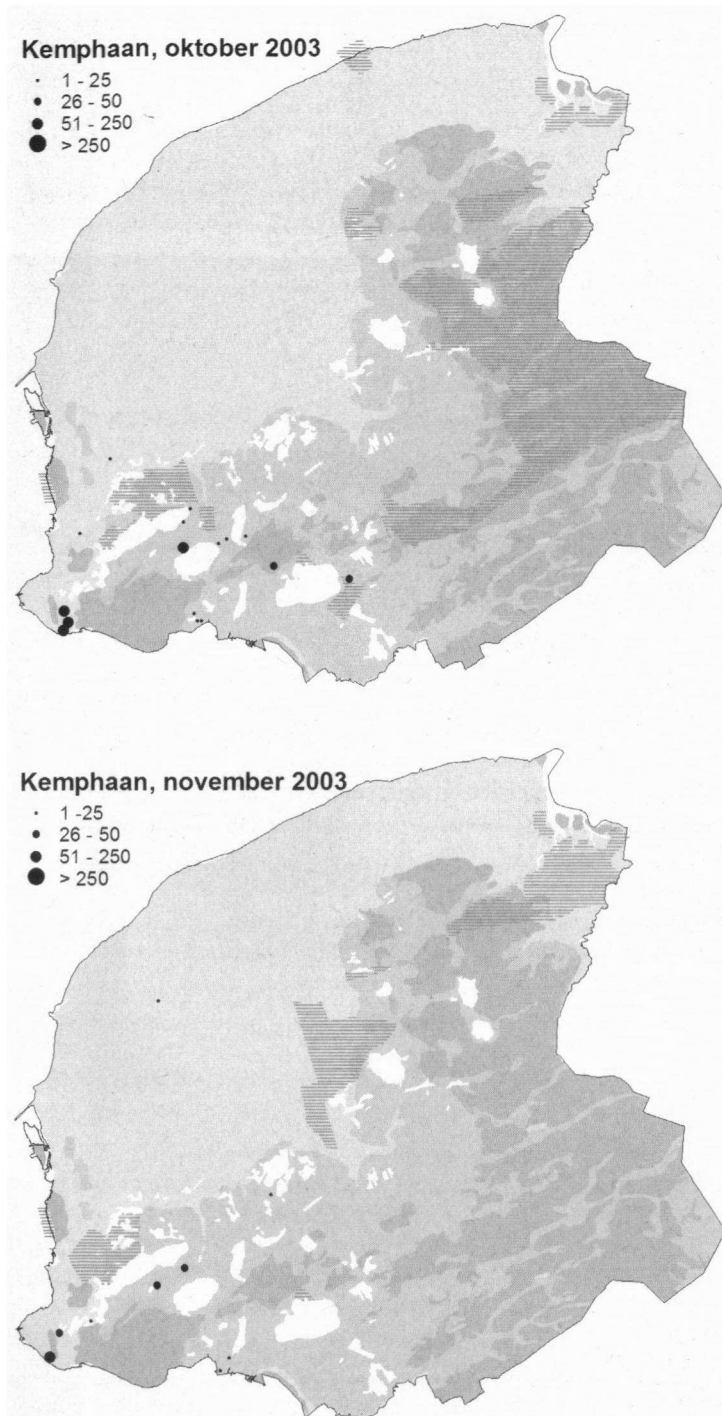
ten van Drachten en rond de Alde Feanen. In gebieden op de hogere gronden was het voorkomen bescheiden. In de noordelijke Friese Wouden was nauwelijks een Kievit te vinden en meer zuidwaarts werden ze vooral gezien in de dalen van de Tjonger en van de Linde. De aanwezigheid in Gaasterland is vrijwel beperkt tot de overgangen van zand naar (klei-op-)veen, zoals bij het Slotermeer. Mede dankzij bijschatting in niet-getelde gebieden, dragen de hogere gronden 10.000 Kieviten bij aan het totaal.

Medio november werden 99.930 Kieviten geteld, met een onregelmatige verspreiding (figuur 2). In de noordelijke kleistreek boven de lijn Harlingen - Leeuwarden - Lauwersmeer verbleven ongeveer 15.000 Kieviten met flinke aantallen tussen Dokkum en het Lauwersmeergebied. In Noard-Fryslân Bûtendyks werden bijna 2.000 exemplaren geteld. Op de kleigraslanden in de vierhoek Harlingen - Leeuwarden - Sneek - Bolsward zijn flinke lege plekken zichtbaar en werden bijna 9.000 Kieviten geteld. Langs de IJsselmeerkust zaten enkele flinke groepen, onder andere op de Warkumerwaard (2.100 exemplaren) en bij Warns (6.000 en 1.500), maar ook daar komen lege plekken naar voren. In het Lage Midden valt het voorkomen op van 21.600 individuen bij het Sneekermear - Goïngarijpster Poelen - Terkaplester Poelen. Dit is ruim één-vijfde deel van het vastelandstotaal. De grootste groe-

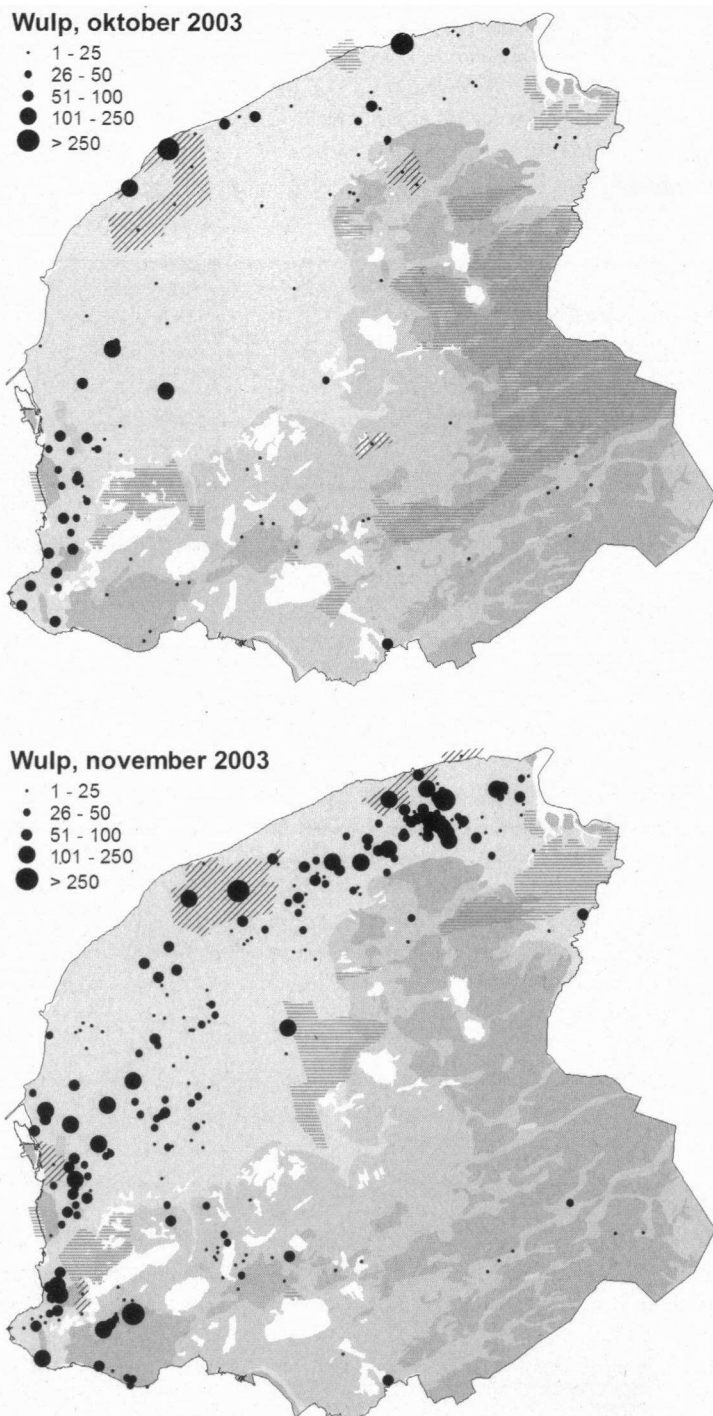
pen zaten er op plasdras grasland. In het totale merengebied verbleven ruim 59.000 individuen, 60% van alle Kieviten op het vasteland. In het midden van de provincie - tussen De Deelen en de Alde Feanen - zijn nogal weinig individuen aangetroffen. De Kievit ontbrak vrijwel geheel in de noordelijke Friese Wouden en in het zuiden van de provincie. In het Tjongerdal werden enkele groepjes genoteerd, bij de Linde was de soort slechts op één plaats aanwezig en het dal van de Boorne was geheel verlaten. Ook in Gaasterland werd vrijwel geen Kievit gezien.

Het waargenomen aantalsverloop - met de grootste aantallen in november - past bij het gebruikelijke doortrekpatroon van de soort op het Friese vasteland. Slaapplaatstellingen langs de IJsselmeerkust laten dit beeld ook zien (1995-99; Van der Burg & Poutsma 2000). In oktober zaten de Kieviten zeer verspreid. Een maand later concentreerden ze zich in grote groepen en enigszins verspreid in kennelijk gunstige gebieden. In grote delen van de provincie ontbrak de soort nagenoeg.

De novembertotalen zijn in de loop van de jaren kleiner geworden (tabel 2). In 1978 werd het grootste aantal vastgesteld, met de kanttekening dat dit een schatting betreft (Schuckard & Timmerman 1979). Het aantal in 1996 is ruwweg de helft van dat in 1978 en in 2003 resulteert nog circa 70% van het aantal uit

Figuur 3. Verspreiding van de Kemphaan op het Friese vasteland in oktober en november 2003. Gebieden met een horizontale arcering zijn niet geteld. In schuin-gearceerde gebieden is het totale aantal individuen in het telgebied weergegeven. Lichtgrijze tint is kleigrond, middelgrijs is (klei-op-)veengrond en donkergrijs is zandgrond.

Figuur 4. Verspreiding van de Wulp op het Friese vasteland in oktober en november 2003. Gebieden met een horizontale arcering zijn niet geteld. In schuin-gearceerde gebieden is het totale aantal individuen in het telgebied weergegeven. Lichtgrijze tint is kleigrond, middelgrijs is (klei-op-)veengrond en donkergrijs is zandgrond.

1996. We zitten tegenwoordig dus op minder dan éénderde van de aantallen uit november 1978! Waar zijn die 'novemberkieviten' toch gebleven? De verspreiding in oktober 1996 wijkt af van die in oktober 2003 en lijkt meer op de gedclusterde verspreiding in november 2003. Ook in 1996 waren veel Kieviten

aanwezig rond het Sneekermear (Boele 2003). Dit gebied heeft in de afgelopen jaren meermalen grote aantallen opgeleverd; bijvoorbeeld in november 2001 en 2002 (23.700, respectievelijk 22.000 exx.; Van Roomen et al. 2003, 2004).

Kemphaan Half oktober werden 730 Kemphanen op papier gezet (figuur 3, tabel 2). Deze zaten alle in de Zuidwesthoek van de provincie. Op de graslanden op veengrond - al dan niet met een dun kleidek - zijn enkele groepen gezien; de grootste (90 exx.) verbleef bij het Slotermear. Op de klei zaten slechts vijf groe-

pen, maar dankzij de 60, 180 en 230 individuen bij Warns zijn op dit bodemtype in totaal bijna 500 individuen vastgesteld. Op de hogere zandgronden werd - bij St. Nicolaasga - één groep gevonden.

In november noteerden de waarnemers 217 Kemphanen. Op één na zaten deze weer in de Zuidwesthoek. Het ging om slechts acht groepen die zonder uitzondering op grasland verbleven. Op de veen- en klei-op-veengronden in het merengebied zijn vijf groepen ontdekt en op de klei slechts drie; bij Warns ging het om 80 individuen. De soort ontbrak volledig op de zandgronden.

De aantalsdaling van oktober op november is in overeenstemming met het gebruikelijke wegtrekpatroon van de Kemphaan in de provincie. Vanaf augustus dalen de aantallen tot een minimaal wintervoorkomen. Ook bij slaapplaatsstellingen op de Makkumer waarden en de Warkumerwaard werd die aantalsdaling vastgesteld (Van der Burg & Poutsma 2000).

Het aantal in november 2003 is slechts 20% (217 exx.) van het aantal in de zachte novembermaand van 1978 (tabel 2). Dit verschil kan volledig samenhangen met verschillen in de weersomstandigheden van 2003 en 1978 (hoofdstuk 3 in Schuckard & Timmerman 1979). De beide najaarsverspreidingen van 2003 verschillen met de patronen uit november 1978 en 1979. In 2003 ontbreekt de soort tussen Leeuwarden en Dokkum, terwijl eind jaren '70 daar steeds ongeveer 500-600 zaten. Deze vaststelling past bij de geconstateerde verschuiving in de voorjaarsverspreiding (Wymenga 2005, Wymenga & Jalving 2005).

Wulp Medio oktober kwamen 3.615 'binnenland-Wulpen' op papier (figuur 4, tabel 2). Dit aantal resteert na het buitensluiten van vele duizenden 'Wad-Wulpen'. Zij foerageren tijdens laag water op de slikplaten van de Waddenzee en de hier uitgewerkte tellingen zijn niet op die vogels gericht. Bijna 2.000 Wulpen werden aangetroffen langs de IJsselmeerkust. Zij foerageren daar overdag op binnendijkse graslanden en overnachten op verschillende buitendijkse slaapplaatsen, onder meer bij de Warkumerwaard. Van de vele duizenden Wulpen langs de noordkust kunnen slechts 200 beschouwd worden als binnenlandse steltlopers. Op enige afstand van de

Waddenzee zijn weinig individuen aangetroffen. In het Lage Midden zijn verspreide kleine groepjes geteld; in totaal hooguit 100 individuen. Op de hogere zandgronden is het voorkomen beperkt tot enkele kleine groepjes in de beekdalen en in Gaasterland.

Medio november werden 13.140 Wulpen genoteerd. Dit is 10.000 méér dan in de voorafgaande maand. Er is een concentratie zichtbaar in het noordoosten én in het zuidwesten. Ten noordoosten van Leeuwarden - vooral nabij de Dokkumer Ee en het Grootdiep - foeragerden bijna 6.000 Wulpen in open graslanden. Zij foerageren daar overdag en slapen langs de Waddenkust. Aan de westkant van Leeuwarden werden in totaal circa 1.100 individuen geteld. Ook langs het IJsselmeer werden weer duizenden Wulpen opgemerkt. Rond de meren in het Lage Midden zijn kleine groepjes aangetroffen, maar in Midden-Fryslân (omgeving De Deelen en de Alde Feanen) werd nauwelijks een Wulp gezien. De soort ontbrak volledig in de noordelijke Friese Wouden en was heel spaarzaam aanwezig langs de Tjonger en bij St. Nicolaasga. In Gaasterland verbleven groepen op graslanden dicht bij het IJsselmeer en bij Harich.

De aantalstoename van oktober op november past in het Friese jaarpatroon van 'binnenland-Wulpen', zoals dat naar voren komt bij slaapplaatsstellingen langs de IJsselmeerkust (Van der Burg & Poutsma 2000).

Een vergelijking van de beide verspreidingskaartjes in figuur 4 toont vooral overeenkomsten. In oktober is er een gescheiden voorkomen langs de IJsselmeerkust en rond Dokkum. In november gebruikt een toegenomen vastelandstotaal ook de streek tussen beide genoemde gebieden; er is dan één aangesloten voorkomen in het zeekleigebied.

Het aantal Wulpen in november 2003 ligt in de buurt van de aantallen uit november 1978, 1979 en 1996 (tabel 2). Hetzelfde geldt voor de oktoberaantallen uit 2003 en 1996. Dit sluit goed aan bij de stabiele aantallen op slaapplaatsen langs de IJsselmeerkust in de periode 1975-99 (Van der Burg & Poutsma 2000). Ook de verspreidingsbeelden van 2003 lijken op die uit de jaren '70.

Bespreking van de resultaten Fryslân in vergelijking met andere provincies In het najaar van 2003 verbleef op het Friese vasteland een aanzienlijk deel van alle Goudplevieren die in Nederland werden geteld. In oktober was het Friese aandeel ongeveer 30% en in november ruim 40%. Andere goede provincies waren: Noord-Holland (in november: 47.000 exx.), Zeeland (november: 37.000) en Groningen (november: 36.000).

Bij de Kievit lag het Friese aandeel in beide maanden rond 20% van het landelijke totaal. In november kwam het Noord-Hollandse totaal (95.000, zonder bij-schatting) in de buurt van het Friese aantal en waren achtereenvolgens Groningen, Zeeland, Utrecht, Zuid-Holland en Overijssel ook goed voor enkele tienduizenden exemplaren (Kleefstra & Tanger 2004, Kleefstra, pers. med.). De tellingen bevestigen nogmaals het grote belang van de graslanden in Fryslân voor zowel de Goudplevier als de Kievit. Voor de Kemphaan en Wulp zijn nog geen landelijke aantallen beschikbaar voor een vergelijking.

Conclusies Enkele conclusies zijn:

- Bij de Goudplevier en Kievit namen de najaarsaantallen af op binnenlandse graslanden tussen 1976 en 2003. In dat tijdvak nam de Goudplevier toe langs de Waddenzee.
- Bij Goudplevier en Kievit werd de verspreiding tussen oktober en november 2003 sterker geclusterd.
- Bij de Wulp zijn aantallen en verspreiding tussen 1976 en 2003 tamelijk ongewijzigd gebleven.

Voor wie het nog niet wist: Fryslân is niet uniek! Ook in andere graslandgebieden in Nederland is een afname van het aantal pleisterende Goudplevieren en Kieviten vastgesteld in recente decennia, onder meer in Groningen (Scharenburg & Van het Hoff 1998), de Zaanstreek (Van der Hut 1992, Van der Winden 1996), in de IJsseldelta (Gerritsen 1999) en langs de IJssel en in de Gelderse Poort (Van Roomen et al. 2003). Een toegenomen gebruik van zoute gebieden door Goudplevieren is ook bekend uit het Deltagebied, de Duitse delen van de Waddenzee en de Oostzee (Bijlsma et al. 2001, Van Roomen et al. 2003, 2004). Landelijke SOVON-tellingen geven ook

Wulpen in het Friese weidelandschap

foto: Marten de Vries

dalende aantallen Kieviten vanaf 1985/86 (Van Roomen *et al.* 2003).

De Wulp nam in Noord-Holland mogelijk toe als doortrekker en wintergast (Bijlsma *et al.* 2001, Van der Hut 1992). Tellingen in de Nederlandse Waddenzee in 1975-2001 duiden op een geleidelijke toename, met stabiele aantallen in de laatste tien jaren. Ook bij de Oosterschelde en langs de Grote Rivieren nam het aantal Wulpen toe vanaf 1975 (Van Roomen *et al.* 2003). Aangenomen wordt dat de toename in de Waddenzee samenhangt met de gestegen overleving van Wulpen, na stapsgewijze sluiting van de jacht in Denemarken vanaf 1982 (Laursen 2005).

Achtergronden van veranderingen

De najaarstellingen in Fryslân in 2003 leveren een éénmalig aantal en een éénmalig verspreidingspatroon op van de getelde vogelsoorten. Alleen al om die reden dient interpretatie (van veranderingen) terughoudend te gebeuren. We schetsen hier enkele achtergronden. Allereerst zijn er ontwikkelingen buiten

Fryslân. Fryslân is slechts een klein deel van het verspreidingsgebied van de getelde soorten. Daardoor kunnen aantalsveranderingen in Fryslân samenhangen met ontwikkelingen buiten de provincie. Dit geldt waarschijnlijk voor de Goudplevier: verondersteld wordt dat de najaarsaantallen in Nederland mede zijn gedaald door stopzetting van de jacht in Denemarken in 1982. Feit is dat tegenwoordig méér Goudplevieren in Zuid-Zweden, Denemarken en Noord-Duitsland verblijven dan enkele decennia geleden (Bijlsma *et al.* 2001, Engelmoer 1996, Kleefstra & Tanger 2004).

Daarnaast blijft ook Fryslân niet hetzelfde: in de afgelopen decennia veranderde er het nodige. Het gaat onder andere om verdichting en versnippering van het landschap. Door de aanleg en het ontstaan van opgaande structuren werd het open landschap van het zeekeleigebied en van het Lage Midden meer besloten, bijvoorbeeld door windturbines, hoogliggende wegtracés, aanplant van loofhout (ruilverkavelingbosjes, boomsingels) en verbossing van moerasgebieden. Hier-

door werden delen van Fryslân minder geschikt als leefgebied voor diverse steltlopers. Wellicht geldt dit met name voor de Goudplevier als bewoner van zeer open gebieden (Jukema *et al.* 2001). De verbossing van Fryslân blijkt uit de tegenwoordig grotere verspreiding van bosbroedvogels in vergelijking met 25 jaar geleden; zoals bij Heggenmus, Roodborst, Zwartkop, Tjiftjaf, Staartmees, Gaai en Vink (SOVON 2002).

Ook is er sprake van afname van het graslandareaal. Rond 1960 had Fryslân ongeveer 230.000 ha grasland, in 2002 resteerden ruim 191.000 ha (provincie Fryslân 2004). De vrijkomende oppervlakte werd onder meer gebruikt voor dorps- en stadsuitbreidingen, aanleg en uitbreiding van industrieterreinen, aanleg en uitbreiding van verkeerswegen en omzetting naar maïspercelen. De teelt van snijmaïs deed zijn intrede in de jaren '70. Alleen al in 1998-2002 groeide het Friese maïsareaal met ruim 30% tot 14.000 ha (Van Duuren *et al.* 2003, provincie Fryslân 2004). Met de afname van oppervlakte grasland verdween ook het

leefgebied van steltlopers.

Als derde wordt regelmatig genoemd het kwaliteitsverlies van het resterende grasland. Graslandpercelen worden tegenwoordig vaker gescheurd en weer ingezaaid, al dan niet na ander grondgebruik. Oude graslandpercelen hebben een groter aanbod aan regenwormen en waarschijnlijk ook andere bodem- en oppervlaktefauna. Door de 'wisselteelt' neemt de hoeveelheid beschikbaar voedsel voor steltlopers af. Diepteontwatering heeft gezorgd voor afnemende bodemfauna - onder meer regenwormen - in de bovenste bodemlaag. Het is aannemelijk dat dit negatief uitwerkt voor voedselzoekende steltlopers.

Ten slotte is sprake van een toegenomen aantal predatoren in de afgelopen kwart eeuw. Het gaat om soorten die steltlopers bejagen en om soorten waarbij de aanwezigheid in het veld door steltlopers waarschijnlijk wordt ervaren als onveilig. Vossen, Sperwers en Haviken veroverden de lage delen van het Friese vasteland. Steltlopers staan op het menu van deze roofdieren. De Buizerd nam sterk toe als broedvogel in Laag-Fryslân en is tegenwoordig jaarrond de talrijkste roofvogel. Buizerds jagen niet op steltlopers, maar steltlopers kunnen de aanwezigheid van Buizerds mogelijk als onveilig ervaren. Ook de Slechtvalk nam toe in aantal. Rond 1980 overwinterden er waarschijnlijk minder dan tien in de provincie (incl. Waddeneilanden, excl. Lauwersmeer), na het jaar 2000 wordt het aantal van 100 wintergasten wellicht benaderd (SO-

VON 1987, Koks 1998, Bijlsma et al. 2001, Brandenburg & Riemersma 2002, Versluys et al. 2002). De Slechtvalk is een steltloperjager *pur sang*. Wellicht worden gebieden waar Slechtvalken jagen minder aantrekkelijk voor steltlopers, maar bijvoorbeeld in Noord-Fryslân Bûtendyks komen veel Slechtvalken én veel steltlopers voor. Over deze 'jager-prooi-relaties' moet nog het nodige worden opgehelderd in de toekomst.

Het is aannemelijk dat bovengenoemde punten - geheel of gedeeltelijk - ook van toepassing zijn op de Wulp, maar bij die soort veranderden de aantallen niet noemenswaard. Kennelijk laat de toegenomen winterpopulatie de Friese graslanden 'links liggen' en prefereren de vogels betere gebieden. Beide artikelen in deze Twirre over het voorjaar van 2004 bespreken uitvoerig de achtergronden bij de Kemphaan (Wymenga 2005, Wymenga & Jalving 2005).

De verschuiving in de verspreiding van Goudplevier en Kievit in het najaar van 2003 houdt wellicht verband met verschillen in de beschikbaarheid van voedsel. Het was opvallend dat veel groepjes in oktober te vinden waren op recent gemaaid grasland. Blijkbaar was daar beter of sneller voedsel te vinden dan op ongemaaide percelen. Dit verschijnsel wordt in de nazomer ook regelmatig waargenomen bij Grutto, Regenwulp en Kemphaan en ook dan wordt het verklaard uit betere beschikbaarheid van voedsel vanwege enerzijds de verstoring

(van prooien tussen het gras) en anderzijds het beschikbaar komen van een vochtige bodem. Tijdens de telling in oktober 2003 waren de graslanden uitzonderlijk droog, maar de precieze mate waarin de extreem droge zomer de verspreiding beïnvloedde, is onbekend. Mogelijk boden de graslanden in november - na regenval - betere mogelijkheden om plek te bieden aan groepen van tienduizenden, waardoor clustering mogelijk was. In Noord-Holland werd vastgesteld dat de aantallen Kieviten fors toenamen na regenperiodes in de loop van november. In veel gebieden verbleven uiteindelijk bijna tweemaal zoveel Kieviten als tijdens de telling in november (Tanger 2004). Het is goed mogelijk dat dit verschijnsel zich ook in Fryslân heeft voorgedaan.

Toekomst

De genoemde veranderingen in en buiten Fryslân zullen vermoedelijk voortgaan en nieuwe ontwikkelingen zullen zich aandienen. Fryslân is samen met Noord-Holland de belangrijkste provincie in ons land voor binnenlandse steltlopers. Daar moet naar worden gehandeld. Internationaal is al voorgenomen om dit type tellingen van binnenlandse steltlopers te herhalen in het najaar van 2008, met een 6-jarig interval daarop volgend. Dat moet voor Fryslân geen probleem zijn; wij zijn er klaar voor.

Dankwoord

De inspanning van alle waarnemers maakten de tellingen tot een succes. Dat zijn er veel. Hieronder staan de namen van iedereen die meedeed in het najaar van 2003 én in april 2004, op het vasteland én op de eilanden. Er kan een enkele naam van een (mede)teller ontbreken; voor hun inspanning bedanken wij ook!

S. Anema, J. Baalbergen, S. Bakker, K. van der Bij, F. Bijma, P. de Boer, S. Boersma, P. Boltjes, E. Bootsma, D. Bos, P. Bouma, Y. Brijker, S. Deuzeman, K. Dijk, J. Dijkstra, H. Dommerholt, E. Douwma, D. Dulleman, M. Engelmoer, J. Feddema, H. Feenstra, G. Fortuin, T. Geertsma, A. Gersjes, P. de Goeij, J. de Graaf, W. Grond, S. de Groot, K. Haitsma, T. Haitsma, T. van der Heide, W. van der Heide, Y. van der Heide, T. Hek, J. Hellinga, L. Hemrica, J. Hendriksma, D. Hiemstra, H. Hiemstra, R. Hiemstra, G. Hof, L. Hofstee, J. Hooijmeijer, A. Huitema, G. Hylkema, It Fryske Gea, H. Jager, K. Jager, T. Jager, A.J.H. Jagersma, R. Jalving, J. de Jong (Ijst), J. de Jong (Joure), J. de Jong (Ureterp), J. Jonker, S. Kazimier, L. Kelder, J. Kleefstra, R. Kleefstra, B. Koks, J. Kramer, A. Kraus, G. Krotje, J. van Kuik, B. Kuiken, D. Kuiken, J.T. Kuiken, Y.D. Kuipers, E. v.d. Laan, A. Lageveen, J. Leistra, H. Ligthart, J. van der Linden, L. Lockhorst-van Overeem, J. Medenblik, J. van der Meulen, T. van der Meulen, E. Mulder, G. Mulder, M. Muller, F. Nijland, T. Oenema, A. Oosterdijk, A. Ouwerkerk, W. Penning, T. Piersma, H. Pietersma, H. Postma, T. Postma, K.H. Postuma, H. Raaijmakers, I. Riemersma, J. Riemersma, W. Riemersma, S. Rintjema, M. van Roomen, T. Roosjen, P. Rozema, H. Ruiters, M. Schanssema, K. van Scharenburg, H. Schekkerman, E. Schenkel, J. Schenkel, H. Schreur, J. Schut, B. Sienema, A. Silvius, A. de Smidt, W. Swart, J. Taal, S. Terpstra, G. Tichelaar, J. Tuinhof, I. Tulp, C. van Turnhout, H.M.G. Uilhoorn, L. Varkevisser, S. Veenstra, D. Venema, M. Versluys, A. Visser, G. Visser, J. Visser, J.S.J. Visser, K.R.H. Visser, R. Vogel, D. Vreugdenhil, J.J. de Vries, L. Wagter, J. Weel, M. van der Weide, D. Weijma, M. Wesselijs, A. Wester, J. Westerhuis, Wielenwerkgroep, J. Willems, W. Willems, E. van Winden, S. Witvoet, E. Wymenga, B. Zijlstra, J. Zoer, P. Zorgdrager, F. Zwart en W. v.d. Zweep.

F. Ijnsen en J.N. Ijnsen stelden gegevens over het weer beschikbaar. H. Deurhof (provincie Fryslân, team Beleidsinformatie, Cartografie & Vormgeving) verzorgde de verspreidingskaartjes.

Literatuur

- BIJLSMA, R.G., F. HUSTINGS & C.J. CAMPHUYSEN 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- BOELE, A. 2003. De talrijkste steltloper van het land: de Kievit. SOVON-Nieuwsbrief Watervogeltellingen in Nederland, seizoen 2003/2004, nr. 2, oktober 2003. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- BRANDENBURG, E. & I. RIEMERSMA 2002. Winterterritoria van de Slechtvalk in de Greidhoeke. *Twirre* 13 (3): 95-97.
- BURG, G. VAN DER & J. POUTSMA 2000. Analyse van vogeltellingen langs de Friese IJsselmeerkust, 1975-1999. It Fryske Gea-rapport. It Fryske Gea, Beetsterzwaag.
- DUUREN, L. VAN, G.J. EGGINK, J. KALKHOVEN, J. NOTENBOOM, A.J. VAN STRIEN & R. WORTELBOER 2003. Natuurcompendium 2003. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- EERDEN, M.R. VAN, P. KEIJ & D. TANGER 1979. De goudplevierentelling in november 1978 en de binnenlandtellingen van steltlopers in het algemeen. *Watervogels* 4: 226-321.
- ENGELMOER, M. 1996. De betekenis van Nederlandse grasland-ecosystemen voor de Goudplevier *Pluvialis apricaria*. In: J. van der Winden, W.A. Theunissen & M. Engelmoer (red.). 1996. Niet-broedende watervogels in Nederlandse grasland-ecosystemen, pag. 101-120. Werkdocument IKC-Natuurbeheer W-112. Wageningen.
- EVERTZ, R. & A. TIMMERMAN AZN. 1980. Een najaarstelling van de Kemphaan (*Phibomachus pugnax*), Goudplevier (*Pluvialis apricaria*) en Wulp (*Numenius arquata*) in Friesland. FFF-rapport 9. Fryske Feriening foar Fjildbiology.
- GERRITSSEN, G.J. 1994. Aantallen steltlopers in het Nederlandse binnenland in november 1993. *Het Vogeljaar* 42: 168-171.
- GERRITSSEN, G.J. 1999. De zeer sterke achteruitgang van de Goudplevier in de IJsseldelta als najaarstrekkers in de periode 1961-1999. *Steltlopers* 3: 25-28.
- HUT, M.G. VAN DER 1992. Aantalsontwikkeling van weidevogels in de winter: Wulp, Goudplevier en Kievit in de Zaanstreek, 1976-1991. *De Graspieper* 12: 146-154.
- JUKEMA, J., T. PIERSMA, J.B. HULSCHER, A. KOOLHAAS & A. VEENSTRA 2001. Goudplevieren en wilstervangst; eeuwenoude fascinatie voor trekvogels. Fryske Akademy, Leeuwarden/KNNV Uitgeverij Utrecht.
- KLEEFSTRA, R. & D. TANGER 2004. Hoeveel 'steltjes' in het najaar 2003? SOVON-Nieuws 17 (2): 9-10.
- KOFFIJBERG, K., J. BLEW, K. ESKILDSEN, K. GÜNTHER, B. KOKS, K. LAURSEN, L.M. RASMUSSEN, P. POTEI, P. SÜDBECK 2003. High Tide Roosts in the Waddensea. A Review of Bird Distribution, Protection Regimes and Potential Sources of Anthropogenic Disturbance. A Report of the Waddensea Plan Project 34. Waddensea Ecosystem No. 16. CWSS, Wilhelmshaven, Germany.
- KOKS, B. 1998. Slechtvalken in de Nederlandse Waddenzee. *Slechtvalk Nieuwsbrief* 4 (2): 13-15.
- LAURSEN, K. 2005. Curlews in the Wadden Sea - Effects of Shooting Protection in Denmark, p. 171-183. In: Blew J. & P. Südbek (Eds.) 2005. Migratory Waterbirds in the Waddensea 1980-2000. Waddensea Ecosystem No. 20. CWSS, Wilhelmshaven, Germany.
- PROVINSJE FRYSLÂN, 2004. Fryslân yn sifers/Fryslân in cijfers 2004. Internetpagina: www.fryslan.nl.
- ROOMEN, M.W.J. VAN, E.A.J. VAN WINDEN, K. KOFFIJBERG, R. KLEEFSTRA, G. OTTENS, B. VOSLAMBER & SOVON GANZEN- EN ZWANENWERKGROEP 2003. Watervogels in Nederland in 2001/02. SOVON-monitoringrapport 2004/01, RIZA-rapport BM04/01, SOVON Vogelonderzoek, Beek-Ubbergen.
- ROOMEN, M. VAN, E. VAN WINDEN, K. KOFFIJBERG, A. BOELE, F. HUSTINGS, R. KLEEFSTRA, J. SCHOPPERS, C. VAN TURNHOUT, SOVON GANZEN- EN ZWANENWERKGROEP & L. SOLDAAT 2004. Watervogels in Nederland in 2002/2003. RIZA-rapport BM04.09/SOVON-monitoringrapport 2004/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- SCHARENBURG, C. VAN & J. VAN 'T HOFF 1998. Kieviten, Goudplevieren en Wulpen in Groningen; steltloperstellingen in het najaar van 1996. *Steltlopers* 2: 31-43.
- SCHUCKARD, R. & A. TIMMERMAN AZN. 1979. De Kemphaan, Goudplevier en Wulp in Friesland. Een najaarstelling, november 1978. FFF-rapport 5. Fryske Feriening foar Fjildbiology / Natuurbehoud, Staatsbosbeheer Friesland, Leeuwarden.
- SOVON VOGELONDERZOEK NEDERLAND, 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. - Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- TANGER, D. 2004. Minder Kieviten en meer Wulpen geteld in najaar 2003. *Tussen Duin & Dijk* 3 (4): 20-21.
- VERSLUYS, M., D. SCHUT & J.N. IJNSEN 2002. Schaarse vogels in Fryslân. SOVON Vogelonderzoek Nederland, district 2 (Fryslân), Akkrum & Fryske Feriening foar Fjildbiology, Heerenveen.
- WAARD, H. DE 1994. Steltloperstelling in Friesland in november 1993. Intern verslag provincie Fryslân.
- WINDEN, J. VAN DER 1996. Landelijke telling van Kievit, Goudplevier en Wulp in oktober en november 1996. SOVON-Nieuws 9 (3): 15-16.
- WINDEN, J. VAN DER, G. GERRITSSEN & M. VAN ROOMEN 1997. Grote aantallen steltlopers in het binnenland. SOVON-Nieuws 10 (3): 20-21.
- WYMENGA, E. 2005. Steltlopers op slaapplaatsen in Fryslân 1998-2004. *Twirre* 16: 200-210.
- WYMENGA, E. & R. JALVING 2005. Verspreiding van Goudplevier, Wulp, Regenwulp en Kemphaan in Fryslân tijdens de voorjaarsstrek in april 1978 en 2004. *Twirre* 16: 185-194.

Michiel Versluys & Meinte Engelmoer
p/a bureau Natuurmonitoring Provincie Fryslân
Postbus 20120
8900 HM Leeuwarden
tel.: 058-2925925
e-mail: m.h.m.versluys@fryslan.nl & m.engelmoer@fryslan.nl